

Қазақстанның қызғалдақтары
Тюльпаны Қазақстана
Tulips of Kazakhstan

Алматыкітап баспасы – 2010

УДК 58
ББК 28.5
Қ 18

Құрастырушы, кіріспе мен ескертудің авторы **Л.И. Вальдшмит**
Составитель, автор вступительной статьи и примечаний **Л.И. Вальдшмит**

Қ18 **Қазақстанның қызғалдақтары.** – Алматы: «Алматыкітап баспасы» ЖШС, 2010, – 272 б., суретті.
Тюльпаны Казахстана. – Алматы: ТОО «Алматыкітап баспасы», 2010, 272 с., ил.
Tulips of Kazakhstan. – Almaty: LTD «Almatykitap baspasy», 2010, 272 p., illustrated

ISBN 978–601–01–0408–2

УДК 58
ББК 28.5

ISBN 978–601–01–0408–2

© Құраст., кіріспе мен ескертудің авторы
Вальдшмит Л.И., 2010
© «Алматыкітап баспасы» ЖШС, 2010

Бұл басылым Қазақстандағы БҰҰ-ның Даму бағдарламасы «2010 – Халықаралық биоәртүрлілік жылы», «Алматыкітап баспасы» ЖШС және Нидерланды Корольдік Елшілігі бірігіп жасаған жоба шеңберінде дайындалды.

Настоящее издание подготовлено в рамках совместного проекта «Международный год биоразнообразия - 2010» Программой развития ООН в Казахстане, при участии ТОО «Алматыкітап баспасы» и Посольства Королевства Нидерландов в Республике Казахстан.

This publication was created by the joint project "International Year of Biodiversity - 2010" which was lead by the UN Development Program in Kazakhstan, with the participation of "Almatykitap Baspasy" LLP and the Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Kazakhstan.

Kingdom of the Netherlands

АЛМАТЫКІТАП БАСПАСЫ

Қымбатты оқырман!

БҰҰ Бас Ассамблеясы 2010 жылды Халықаралық биоәртүрлілік жылы деп жариялады.

Халықаралық биоәртүрлілік жылы – Жер бетіндегі тіршілікті қолдауда биоәртүрліліктің рөлі жайлы халықты хабардар етуге үлкен мүмкіншілік береді. Биоәртүрлілік – барлығымызға қажетті тіршілік.

1994 жылы Қазақстан Республикасы биологиялық түрлілік жайлы БҰҰ Конвенциясына мүше болды, сөйтіп табиғаттың Қазақстан жеріне сыйлаған флорасы мен фаунасының керемет байлығын сақтауға өзіне үлкен жауапкершілік алды.

Республика аумағында 6000-ға жуық тамырлы өсімдік өседі, оның 387-сі сирек кездесетін немесе құрып кету қаупі бар өсімдік болып саналады. Мұнда шренк шыршасы мен соғды шағаны және бірқатар басқа да ағаш түрлері өткен геологиялық ғасырлардан сақталып қалған. Сиверс алмасы, кәдімгі өрік сияқты түрлер агроәртүрліліктің бағалы нысаналары болып табылады. Олар – адамзаттың бүгінгі күнде пайдаланып жүрген көптеген сорттарының түп атасы.

Көптеген халықтың ең сүйікті және құрметтейтін гүлдерінің бірі – қызғалдақ, ол Қазақстан флорасында ерекше орын алады. Шындығында қызғалдақ – Жапониядағы сакура немесе Үндістандағы лотос сияқты Қазақстанның белгісі болатындай гүл. Қазіргі Қазақстан жерінде ғалымдардың есебі бойынша қызғалдақтың 36 түрі белгілі, оның 18-і сирек кездесетін түрлерге жатады. Бірнеше түрі Еуропаға тарап, әлемге белгілі голландтық қызғалдақ түрлерінің топтамасына бастама болды. Дегенмен олардың отаны – Орталық Азия, оның ішінде – Қазақстан.

Қазіргі кезде Қазақстанда биологиялық әртүрлілікті қорғауда көптеген жұмыстар жүргізілуде. 10 мемлекеттік табиғи қорық, 11 мемлекеттік ұлттық табиғи бақ, 4 мемлекеттік табиғи резервация, 50 мемлекеттік табиғи қорықшалар, 5 мемлекеттік қорықтық аймақтар ұйымдастырылып, міндеттерін атқаруда. Осы қозғалысқа Қазақстандағы БҰҰ Даму Бағдарламасы өз үлесін қосып отырғанын айта кеткен жөн, яғни биологиялық әртүрлілікті сақтауда Жалпы Экологиялық Қордың қаржылық және техникалық көмегі нәтижесінде бес жоба іске асырылып отыр. Қолыңыздағы суретті альбом ПРООН/ГЭФ «Қазақстандағы тау агробиоәртүрлілігін *in-situ* сақтау» жобасы бойынша, сондай-ақ басқа да серіктестерімен бірлесе отырып дайындалды.

Бұл басылым – тірі табиғатты тануға қосылған үлес, Қазақстандағы немесе одан тыс жерлердегі табиғат сүюші барлық қауымға өзіндік жол көрсеткіш болар деп ойлаймын.

Осы альбомды құрастырушы авторларға, сонымен қатар Қазақстандағы Нидерланды Корольдік Елшілігіне және «Алматыкітап баспасы» ЖШС-на Қазақстан биоәртүрлілігін сақтауға қосқан үлестері үшін ерекше алғыс айтамын.

Хаолянь Шу

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Shu' or 'Shu' with a stylized flourish.

Қазақстандағы ПРООН-ның тұрақты өкілі

Дорогой читатель!

2010 год объявлен Генеральной Ассамблеей ООН Международным годом биоразнообразия.

Международный год биоразнообразия – это уникальный шанс повысить осведомленность населения о роли биоразнообразия в поддержании жизни на Земле. Биоразнообразие – жизнь, которая нужна нам всем.

В 1994 году Республика Казахстан стала участником Конвенции ООН о биологическом разнообразии, подтвердив, таким образом, стремление взять на себя ответственность за сохранение уникального богатства флоры и фауны, которым природа щедро одарила казахстанскую землю.

На территории республики насчитывается около 6000 видов сосудистых растений, из которых 387 видов являются редкими и находящимися под угрозой исчезновения. Ряд древесных видов, таких как ель Шренка, ясень согдийский и ряд других, сохранились здесь с прошлых геологических эпох. Такие виды, как яблоня Сиверса, абрикос обыкновенный, являются ценнейшими объектами агробиоразнообразия глобального значения как прародители подавляющего числа сортов, используемых человечеством сегодня.

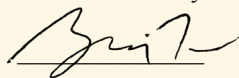
Особое место во флоре Казахстана занимает тюльпан – один из самых любимых и почитаемых цветков многих народов. Тюльпан по праву мог бы стать символом Казахстана, таким, как сакура в Японии или лотос в Индии. Учеными зарегистрировано 36 видов тюльпанов, произрастающих на территории современного Казахстана, 18 из которых отнесены к разряду редких. Несколько видов, проделав в прошлом длинный путь в Европу, дали начало голландской коллекции сортов тюльпанов, известных во всем мире. Однако все же родина их – Центральная Азия и, в частности, Казахстан.

В настоящее время в Казахстане многое делается для сохранения биологического разнообразия. Созданы и функционируют 10 государственных природных заповедников, 11 государственных национальных природных парков, 4 государственных природных резервата, 50 государственных природных заказников, 5 государственных заповедных зон. При поддержке международного сообщества реализуется ряд природоохранных проектов. Отрадно отметить, что определенный вклад в этот процесс вносит и Программа развития ООН в Казахстане, при техническом содействии которой и финансовой поддержке Глобального экологического фонда реализуются пять проектов в области сохранения биологического разнообразия. Данный иллюстрированный альбом подготовлен проектом ПРООН/ГЭФ «Сохранение *in-situ* горного агробиоразнообразия в Казахстане» в содружестве с другими партнерами.

Надеюсь, что это издание станет еще одним вкладом в познание живой природы и своеобразным путеводителем для всех ее любителей как в Казахстане, так и за его пределами.

Особую признательность выражаю коллективу авторов и составителей этого альбома, а также Посольству Королевства Нидерландов в Казахстане и ТОО «Алматыкітап баспасы» за их вклад в дело сохранения биоразнообразия Казахстана.

Хаолян Шу

Постоянный представитель ПРООН
в Казахстане

Dear Reader,

General Assembly of United Nations declares 2010 as International Year of Biodiversity.

International Year of Biodiversity is a unique chance to raise people's awareness of biodiversity role in life maintenance on the Earth. Biodiversity is life, which is necessary to all of us.

In 1994, the Republic of Kazakhstan became a member of United Nations Convention on biological diversity, thus having confirmed the desire to incur responsibility for conservation of unique riches of flora and fauna which nature endowed Kazakhstan lavishly.

There are about 6000 species of vascular plants in the territory of republic including 387 rare and endangered species. Some woody plants such as Schrenk's Spruce, Sogdian Ash and others have remained there since last geological epoch. Such species as Sievers's Apple-tree and Apricot are the most valuable objects of agro-biodiversity of global importance as primogenitors of the majority of species used by humankind today.

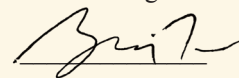
Special place in flora of Kazakhstan is taken by tulip - one of the most favourite and esteemed flowers of many peoples. The tulip by right could become a symbol of Kazakhstan, for example as cherry tree in Japan or lotus in India. Scientists register 36 species of tulips growing in the territory of modern Kazakhstan, including 18 species referred to the category of rare. Some species, having done a long way to Europe in the past, gave rise to Dutch collection of tulips species known all over the world. However, native land of tulips is Central Asia and, in particular, Kazakhstan.

Much is done for conservation of biodiversity in Kazakhstan nowadays. 10 state wildlife preservations, 11 state national nature parks, 4 state nature reserves, 50 state special nature reserves and 5 state conservation areas are founded and operate in Kazakhstan. A number of nature protection projects are realized with assistance of international community. It should be said that United Nations Development Program in Kazakhstan made special contribution to this process, which technical assistance and financial support of Global Ecological Fund gave the opportunity to implement five projects aimed at conservation of biological diversity. This album is prepared under the UNDP/ GEF project "In-situ Conservation of Kazakhstan's Mountain Agro-biodiversity" in cooperation with other partners.

I hope that this edition becomes one more contribution to understanding of wildlife and will be original guidebook for all nature-lovers both in Kazakhstan and abroad.

Special thanks to the authors and composers of this album, and also to Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Kazakhstan and "Almatykitap Baspasy" LLP for their contribution to conservation of biodiversity of Kazakhstan.

Hao Liang Shu

Resident Representative of UNDP in
Kazakhstan

Астанада Нидерланды Корольдік Елшілігінің қызғалдақтар жайлы керемет кітаптың басылымын қолдауға мүмкіншілігі болды. Бұл гүл шындығында Қазақстан мен Нидерландыны біріктіреді. Қызғалдақ шыққан тегі қазақ даласы бола тұра, ашылғаннан кейін жүздеген жылдар өткеннен соң Нидерланды белгісі болды.

XVII ғасырдың басында голланд саудагерлері Түркияда өздері үшін қызғалдақты ашты. Голланд гүл өсірушілері, қызғалдақ пиязшығын алып, аз уақытта қызғалдақтың жаңа, едәуір жетілген сорттарын шығара бастады. Осыдан кейін бүкіл Еуропада қызғалдақпен сауда жүргізе бастадық.

Қызғалдақ аз уақытта көпке танымал болды. Бұл гүлге деген құштарлықтың артуы сонша, оның пиязшығын жоғары бағаларға сата бастады. 1637 жылдың басында Нидерландыда «қызғалдақ желікпесі», яғни қызғалдақпен жалпы халықтың еліккен кезеңі болды. Пиязшықпен алыпсатарлықтың өршігені сонша, жекелеген жаңа сорттардың бағасы Амстердамдағы жүзіп жүретін үй бағасымен бірдей болды. Бұның ұзаққа созылуы мүмкін емес еді. Ұсыныстың көптігінен баға төмендей бастады, соның нәтижесінде көптеген дилерлер дәрменсіз болып, адамдар жинаған қорларынан айрылды.

Голландықтардың алғашқы қызғалдақ пиязшығын Түркиядан әкелгеніне қарамай, көптеген басқа мемлекеттер өз жерін осы әдемі гүлдің отаны деп есептейді. Мысалы, мен Иранда елші болған кезімде, олар қызғалдақ сол жақтан шыққан деп сендіруге тырысты. Қызғалдақ суреті Иранның ұлттық туының ортасында бейнеленген. Енді Қазақстан елшісі болғанымда, мұнда сарапшылар қызғалдақтың алғашқыда қазақ даласынан шыққанын дәлелдеді.

Голланд гүл өсірушілерінің қайтадан Қазақстан даласына қарай ұмтылуы, мені қайран қалдырды. Оларды табиғи жағдайда өсетін қызғалдақтар қызықтырады, өйткені олар голланд сорттарымен шағылыстырып, жаңа сорттар алуға үміттенеді.

Жыл сайын жаңа қызғалдақтар мен олардың пиязшықтары Нидерландыдан Қазақстанға әкелінеді. Арнайы шығарылған «Астана» қызғалдақ сортының Бәйтерек маңында және Астананың басқа да жерлерінде өсіріліп тұрғанын көргенімде, әркез мені мақтаныш сезімі билейді.

Сонымен, біз қызғалдақты ашқаннан кейін, жүздеген жылдардан соң, оны отаны – Қазақстанға қайта қайтарамыз.

Көктемде Қазақстанда да, Нидерландыда да гүлдейтін осы әдемі гүлдердің құлпыруынан бірге рахат алып, көңілімізді көтерейік! Олар әрқашан біздің мемлекеттер арасындағы ерекше қатынасты еске түсіретін болады.

Франс Потайт

Қазақстандағы Нидерланды Корольдігі Елшісі

Посольство Королевства Нидерландов в Казахстане польщено возможностью поддержать издание этой красивой книги о тюльпане. Этот цветок по-настоящему объединяет Королевство Нидерландов и Казахстан. По прошествии столетий после его открытия тюльпан стал символом Нидерландов, будучи в то же время символом казахской степи, где он зародился.

В начале XVII века голландские торговцы в Турции открыли для себя тюльпан. Голландские цветоводы, получив луковицы, вскоре преуспели в выведении новых, более совершенных сортов тюльпанов. После этого мы стали торговать тюльпанами по всей Европе.

Тюльпан вскоре стал пользоваться огромной популярностью. Интерес к этому цветку достигал таких масштабов, что луковицы продавали по крайне завышенным ценам. Период начала 1637 года в Нидерландах был назван периодом «тюльпаномании», безумного всеобщего увлечения тюльпанами. Спекуляция луковицами достигла своего предела, когда стоимость отдельных новых сортов стала равна стоимости плавучего дома в Амстердаме. Так не могло долго продолжаться. Избыток предложений привел к падению цен, что стало причиной банкротства многих дилеров и потерь людьми своих накоплений.

Несмотря на то, что голландцы привезли первые луковицы тюльпанов из Турции, многие другие страны считают свою территорию родиной этого красивого цветка. Например, когда я был Послом в Иране, меня убеждали, что тюльпан происходит оттуда. Изображение тюльпана занимает центральное место на иранском национальном флаге. Теперь, будучи Послом в Казахстане, я узнал о том, что тюльпан на самом деле изначально произрастал в казахской степи.

Приятно удивило и то известие, что голландские цветоводы вновь устремляют свои взгляды в направлении степей Казахстана. Их интересуют тюльпаны, растущие в естественных условиях, так как они надеются произвести кроссбридинг с голландскими сортами.

Каждый год свежие тюльпаны и их луковицы привозятся в Казахстан из Нидерландов. Я испытываю чувство гордости всякий раз, когда вижу, как цветут специально выведенные тюльпаны сорта «Астана» возле Байтерека и в других районах столицы.

Итак, спустя столетия после открытия нами тюльпана мы возвращаем его в Казахстан, на его родину.

Давайте же вместе получать удовольствие от созерцания этих прекрасных цветов, распускающихся весной как в Казахстане, так и в Нидерландах! Они всегда будут напоминать нам об особых отношениях между нашими странами.

Франс Потайт

Посол Королевства Нидерландов в Казахстане

The Netherlands Embassy in Kazakhstan feels privileged in supporting this beautiful book about the Tulip. This flower really brings the Kingdom of the Netherlands and Kazakhstan together. Through the ages the Tulip became the symbol of Holland being at the same time a symbol of Kazakh steppe, where it has its roots.

In the early 17th century Dutch merchants discovered the Tulip in Turkey. Dutch breeders upgraded the flower by cultivating and hybridizing it. And we started trading these beautiful flowers all over Europe.

The Tulip soon gained tremendous popularity. The interest in the flower was so huge that bulbs were sold for extremely high prices. In 1637, there was a complete Tulip craziness "Tulipmania" in the Netherlands. The speculation in tulips went so far that at its peak some varieties were sold for the price of an Amsterdam canal-house. But this could not take long. Over-supply led to lower prices, dealers went bankrupt and many people lost their savings.

Although the Dutch got the Tulip from Turkey, many other countries consider it to be "their" flower. When I served in Iran they made me believe that the Tulip originates from there. The emblem of the Tulip is central in the Iranian national flag. Now being the Ambassador in Kazakhstan, the experts made it clear to me the roots are really at the Kazakh steppe.

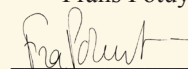
I was happily surprised to understand the contemporary Dutch tulip breeders are again looking at Kazakh steppes being interested in wild varieties of tulips still growing there in order to set up cross-breeding with varieties cultivated in Holland.

Every year Dutch tulip bulbs and fresh tulips are being brought to Kazakhstan. I feel proud to see around the Bayterek Tulips that we developed specially for Astana, the so-called "Astana Tulip"

So centuries after we discovered and upgraded the Tulip, we are bringing the Tulip back to Kazakhstan, where it belongs.

Let us enjoy, both in Kazakhstan and Holland, every year these beautiful flowers in full blossoming, and may they remind us always of the very special relationship between our two countries!

Frans Potuyt

Ambassador of the Kingdom of the Netherlands in Kazakhstan

Қазақстан Республикасы – Орталық Азияда кең байтақ жері, әсем табиғаты, кеңпейіл, бауырмал халқы бар ел. «Алматыкітап баспасы» қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде шыққан кітаптары арқылы өз оқырмандарын халқымыздың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрімен таныстырады.

Он жылдан астам уақыт «Менің Қазақстаным» атты топтамадан еліміздің табиғатын, жануарлар, өсімдіктер әлемін, ұлттық тағамын, мақал-мәтелін, ғажайып ауыз әдебиетін, қолданбалы өнерін, ұлттық кәсібін қамтитын кітаптар шығарып келеміз.

Қазақстан Республикасы 1994 жылдан бері биологиялық әртүрлілік жайлы БҰҰ Конвенциясына мүше. Бұл Қазақстанның бай флорасы мен фаунасының байлығын сақтауға үлкен жауапкершілік артады.

Біз өз тарапымыздан осы шараға үлесімізді қосып, баспадан бірнеше көркем безендірілген басылымдар шығарғанымызды атап кеткім келеді. Олар: «Қазақстанның өсімдіктер әлемі», «Қазақстан өсімдіктер әлемінің асыл қазынасы. «Қызыл кітап» беттерінен», «Қазақстанның жануарлар әлемі», «Ғажайып омыртқасыздар. «Қызыл кітап» беттерінен», «Опасные животные Казахстана», «Қазақстанның қорықтары мен ұлттық бақтары». Бұл кітаптарымыз бүгінде халықаралық жәрмеңкелердің арқасында әлемнің көптеген халықтарына танылды.

«Қазақстанның қызғалдақтары» атты суретті альбомды шығаруда БҰҰ-ның Қазақстандағы Даму Бағдарламасы және Нидерланды Корольдік Елшілігі біздің баспаны таңдағаны жөніндегі хабарды біз терең ризашылық сезіммен қабыл алдық. Бұл тағы да баспаның таңдаған бағытының дұрыстығы мен біздің кітаптарымыздың мақтауға тұрарлық және сұранысқа ие екендігін білдіреді.

Осы жобаны бірігіп іске асыратын әріптестеріме рақметімді айтып, бұл жоба да «Менің Қазақстаным» топтамасының қатарынан өзінің лайықты орнын алады деп сендіргім келеді.

Болашақта Қазақстанның табиғатын қорғауды насихаттайтын осындай құнды кітаптар саны көбейсе екен деген тілегімді білдіргім келеді.

Элеонора Баталова

«Алматыкітап баспасы» Директорлар Кеңесінің төрайымы

Республика Казахстан занимает огромную территорию Центральной Азии. Это страна с красивейшей природой, богатейшими ресурсами и добродушным, отзывчивым народом.

Издательство «Алматыкітап баспасы» в своих книгах, выпускаемых на казахском, русском, английском языках, знакомит своих читателей с народными традициями, обычаями и бытом казахов.

Более 10 лет мы издаем прекрасную серию «Мой Казахстан», рассказывающую о животном и растительном мире республики, народных ремеслах, фольклоре, прикладном искусстве казахского народа.

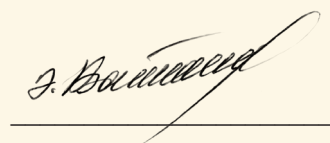
В 1994 году Казахстан присоединился к Конвенции ООН о биологическом разнообразии, возложив на себя огромную ответственность за сохранение уникального богатства флоры и фауны республики.

Наше издательство внесло свою лепту в это благородное дело, выпустив серию красочных альбомов по данной тематике. Это: «Растительный мир Казахстана», «Сокровища растительного мира Казахстана. По страницам Красной книги», «Животный мир Казахстана», «Удивительный мир беспозвоночных. По страницам Красной книги», «Опасные животные Казахстана», «Заповедники и национальные парки Казахстана». Благодаря участию в международных книжных ярмарках с этими изданиями познакомилась широкая мировая общественность.

С чувством глубокого удовлетворения мы восприняли известие о том, что Программа развития ООН в Казахстане и Посольство Королевства Нидерландов в Казахстане доверили нам выпуск иллюстрированного альбома «Тюльпаны Казахстана». Это еще раз говорит о том, что издательство выбрало правильное направление в своей работе, и наши книги пользуются заслуженным спросом.

Выражаю искреннюю благодарность коллегам, с которыми мы успешно осуществили данный проект. Надеюсь, что это издание займет достойное место среди книг серии «Мой Казахстан» и положит начало новым совместным проектам.

Элеонора Баталова

Председатель Совета директоров «Алматыкітап баспасы»

The Republic of Kazakhstan occupies a vast territory in Central Asia. This is a country with beautiful nature, rich resources, and good-natured, sympathetic people.

The Almatykitap Baspasy publishing house's books, which are produced in Kazakh, Russian and English, present its readers with national traditions, customs and the lifestyles of the Kazakh people.

For more than 10 years, we have been publishing an excellent series of books entitled My Kazakhstan, which describe the flora and fauna of the Republic, folk crafts, folklore, and applied arts of the Kazakh people.

In 1994, Kazakhstan joined the United Nations Convention on Biological Diversity, undertaking the huge responsibility for the preservation of the unique wealth of flora and fauna of the Republic.

Our publishing house has contributed to this noble cause by launching colorful albums on this topic. The albums are: "Flora of Kazakhstan", "Treasures of the fauna of Kazakhstan: On pages of the Red Data Book", "Wildlife of Kazakhstan", "Wonderful world of invertebrates: The pages of the Red Data Book", "Dangerous Animals of Kazakhstan", and "Nature Reserves and National Parks of Kazakhstan". Through participation in international book fairs these publications were introduced to the world public.

With a feeling of deep satisfaction, we accepted the news that the United Nations Development Program in Kazakhstan and the Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Kazakhstan trusted us with the publishing of an illustrated album "Tulips of Kazakhstan". This once again proves that the publishing house has chosen the right direction in its work, and that its books are in demand.

I express sincere gratitude to my colleagues with whom we have successfully implemented this project. I hope that this edition will take its place among the series of books My Kazakhstan, and will launch new joint projects.

Eleonora Batalova

Chairman of the Board of Directors of "Almatykitap baspasy"

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Кіріспе 14
Введение 15
Introduction 16

Шығу тегі мен таралуы 17
Происхождение и распространение 17
Origin and Distribution 17

Қызғалдақ – Қазақстан өнерінде 18
Тюльпан в искусстве Казахстана 18
Tulip in the art of Kazakhstan 18

Қызғалдақтың мәдени тарихы 24
История культуры 25
History of culture 25

Ботаникалық сипаттама 26
Ботаническое описание 26
Botanic description 27

Қазақстанда өсетін қызғалдақтардың қазіргі жіктелуі 29
Современная классификация казахстанских тюльпанов 30
Modern classification of Kazakhstan tulips 31

Қазақстан Республикасының флористикалық аудандары 32
Флористические районы Республики Казахстан 32
Floristic regions of the Republic of Kazakhstan 32

Альберт қызғалдағы 34
Тюльпан Альберта 34
Tulipa alberti Regel 34

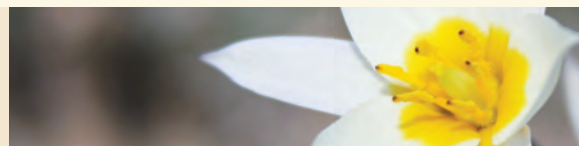
Алтай қызғалдағы 42
Тюльпан алтайский 42
Tulipa altaica Pall. ex Spreng. 42

Биберштейн қызғалдағы 48
Тюльпан Биберштейна 48
Tulipa biebersteiniana Schult. & Schult. fil. 48

Қосгүлді қызғалдақ 54
Тюльпан двуцветковый 54
Tulipa biflora Pall. 54

Жалғанқосгүлді қызғалдақ 60
Тюльпан ложнодвуцветковый 60
Tulipa bifloriformis Vved. 60

Бем қызғалдағы 68
Тюльпан Бема 68
Tulipa behmiana Regel 68

Қосжатаған қызғалдақ 76
Тюльпан дваждыпонирующий 76
Tulipa binutans Vved. 76

Борщов қызғалдағы 82
Тюльпан Борщова 82
Tulipa borszczowii Regel 82

Қысқааталық қызғалдақ 86
Тюльпан короткотычиночный 86
Tulipa brachystemon Regel 86

Бузе қызғалдағы 90
Тюльпан Бузе 90
Tulipa buhseana Boiss. 90

Түктіаталықты қызғалдақ 98
Тюльпан волосистотычиночный 98
Tulipa dasystemon (Regel) Regel 98

Жалғантүкті аталықты қызғалдақ 106
Тюльпан ложноволосястотычиночный 106
Tulipa dasystemonoides Vved. 106

Күмәнді қызғалдақ 112
Тюльпан сомнительный 112
Tulipa dubia Vved. 112

Грейг қызғалдағы 116
Тюльпан Грейга 116
Tulipa greigii Regel 116

Алакүлте қызғалдақ 130
Тюльпан разнолепестный 130
Tulipa heteropetala Ledeb. 130

Түрліжапырақты қызғалдақ 136
Тюльпан разнолистный 136
Tulipa heterophylla (Regel) Baker 136

Іле қызғалдағы 142
Тюльпан илийский 142
Tulipa iliensis Regel 142

Кауфман қызғалдағы 146
Тюльпан Кауфмана 146
Tulipa kaufmanniana Regel 146

Колпаковский қызғалдағы 156
Тюльпан Колпаковского 156
Tulipa kolpakowskiana Regel 156

Корольков қызғалдағы 166
Тюльпан Королькова 166
Tulipa korolkowii Regel 166

Леман қызғалдағы 170
Тюльпан Лемана 170
Tulipa lehmanniana Merckl. 170

Леммерс қызғалдағы 176
Тюльпан Леммерса 176
Tulipa lemmersii Zoon, A. Peterse, J. de Groot 176

Тікаяқ қызғалдақ 186
Тюльпан прямоножковый 186
Tulipa orthopoda Vved. 186

Островский қызғалдағы 196
Тюльпан Островского 196
Tulipa ostrowskiana Regel 196

Жатаған қызғалдақ 204 Тюльпан поникающий 204 <i>Tulipa patens</i> Agardh ex Schult. & Schult. fil. 204	
Регель қызғалдағы 210 Тюльпан Регеля 210 <i>Tulipa regelii</i> Krasn. 210	
Шренк қызғалдағы 220 Тюльпан Шренка 220 <i>Tulipa schrenkii</i> Regel 220	
Соғды қызғалдағы 228 Тюльпан согдийский 228 <i>Tulipa sogdiana</i> Bunge 228	
Кеш қызғалдақ 234 Тюльпан поздний 234 <i>Tulipa tarda</i> Stapf 234	
Төртжапырақты қызғалдақ 242 Тюльпан четырехлистный 242 <i>Tulipa tetraphylla</i> Regel 242	
Шымған қызғалдағы 246 Тюльпан чимганский 246 <i>Tulipa tschimganica</i> Z. Botsch. 246	
Түркістан қызғалдағы 250 Тюльпан туркестанский 250 <i>Tulipa turkestanica</i> (Regel) Regel 250	
Дарагүл қызғалдақ 256 Тюльпан одноцветковый 256 <i>Tulipa uniflora</i> (L.) Bess. ex Baker 256	
Зинаида қызғалдағы 260 Тюльпан Зинаиды 260 <i>Tulipa zenaidae</i> Vved. 260	
Крауз қызғалдағы 266 Тюльпан Краузе 266 <i>Tulipa krauseana</i> Regel 266	Қазақша атаулардың көрсеткіші 269 Указатель русских названий 269 Index of Latin Names 270
Тяньшань қызғалдағы 267 Тюльпан тяньшанский 267 <i>Tulipa thianschanica</i> Regel 267	Негізгі әдебиеттер 271 Список использованной литературы 271 References 271
Қорытынды 268 Заключение 268 Conclusion 268	Қосымша 271 Приложение 271 Annexes 271

Kіpіcne

«Қызғалдақ – раушан гүлге тең ...»

Омар Хайям

Парсы ақынының бұл сөзі дәл тауып айтылған. Сәндік өсімдіктер арасында түрлі түсті бояуы мен нәзік пішіні жағынан қызғалдаққа ешқайсысы тең келмейді. Қызғалдақ – көктемнің келгенінен хабар беретін, табиғаттағы алғашқы өсімдіктердің бірі. Көк-жасыл өсімдіктер арасынан қызғалдақтың ашық түсті қызыл гүлдері айырықша көзге түседі, сондықтан олар көктемгі гүлзардың ең әдемі әшекейі болып есептеледі.

Қызғалдақ атауы туралы көптеген болжам бар. Ең көп тарағаны – «тюльпан» – парсы сөзі «толибан» немесе «долбент», яғни басқа тартатын орамал, «тюрбан» деген сөзден шыққан, яғни қызғалдақ қауызының осы шығыс баскиіміне ұқсастығымен түсіндіріледі.

Ғафиз ақын өлеңінде қызғалдақтың қыздай нәзік әдемілігіне, кипаристей сымбатына тіпті раушан гүлі де тең келмейді деп дәріптеген.

Осы нәзік гүл барлық уақытта шығармашылық адамдарын, суретшілерді, ақындарды шабыттандырып келеді. «...Екінші гүл қызғалдақ болған...», «ежелгі қызғалдақ аждаһа қанынан өсіп шыққан», қызғалдақ суреті бар шарап ыдысына «ернімді тигізбей-ақ мас боламын!» және жалындаған ошаққа қызғалдақ: «Мен жанамын, бірақ өртенбеймін!» – «Мың бір түн» араб ертегілерінде қызғалдақ осылай сипатталады.

XIII ғасыр ақыны Мушариддин Садиді: «Қызғалдақтың сипатына салқын бұлақ сыбдыры, құстың сайрауы мен уылжып піскен жеміс бейнесіне тән» деген.

Қызғалдақ әлемдегі ең сүйікті және көп таралған пияз текті дақыл болып табылады. Көктемдегі оның гүлдеуі адамдар қиялын шарықтатады, бұл гүлді дәріптеп, көркіне табынатын болған: оны Шығыста, Кіші Азияда, әсіресе Еуропада гүл патшасы деп есептеген. Қызғалдаққа табыну барлық уақыттағы құдіретті сән үлгілеріне де әсерін тигізген: қызғалдақтың тамаша бейнесі маталарға түсіп, пішіні шілтерлерге тоқылды.

Еуропаға қызғалдақ тұңғыш рет XVI ғасырда әкелінді де, бірден Германия, Англия, әсіресе Голландияны баурап алды. Мұнда бұл гүлмен ұлттық деңгейде есі шыға айналысып, «қызғалдақ безгегі» деген атағымен тарихта қалды. Бүкіл әлем қызғалдақтың қазіргі кездегі сансыз көп түрлерін шығарған Голландия сұрыптаушыларына мәңгілік борыштар. Шығыс пен Орта Азияда, Солтүстік Африка мен Еуропада өсетін 150 қызғалдақ түрі белгілі. Гүл өсіру шаруашылығында негізінен бұдан түрлер таралған.

Жабайы өсетін қызғалдаққа тек ғалымдар ғана емес, табиғат сұлулығын сүйетін барша халықтар құмар. Біздің еліміздегі жабайы өсетін шөптесін өсімдіктердің ішіндегі ең әдемісі қызғалдақ деп сеніммен айтуға болады. Ешқандай гүл құмарлықтың аңыз бен тарих тақырыбына айналуға қызғалдаққа теңесе алмайды. Өкінішке орай, қызғалдаққа деген осындай сүйіспеншілік оны құрып кетуден сақтай алмай отыр. Олардың саны әртүрлі жағдайларға байланысты, соның ішінде адамның бақылаусыз әрекеттері әсерінен азайып барады.

Қазақстан аумағы – қызғалдақ өсетін ең маңызды жердің бірі, оған археологиялық зерттеулер нәтижелері, әртүрлі тарихи мерзімде тіршілік еткен халық мәдениетінің ежелгі үлгілерінің табылуы куә. Бүгінгі күнде Қазақстанда өсімдіктің мөлшері, пішіні, бояуы және басқа да морфологиялық белгілерімен ерекшеленетін қызғалдақтың 36 түрі кездеседі. Қызғалдақтың 18 түрі Қазақстанның «Қызыл кітабына» сирек кездесетін және құрып кету қаупі бар түр ретінде енгізілген.

БҰҰ Даму Бағдарламасы жергілікті халықтың қызғалдақтың нәзік жаратылысына деген қызығушылығын арттыру үшін, барлық жерде тиімді қорғау шараларын жүргізуге, арнайы қоғамдық акциялар ұйымдастыруға себепші болды, соның ішінде басты қатысушылары балалар болған республикалық «Қазақстан – қызғалдақтың отаны» фестивалі өткізілді.

Бұл альбомды шығарудағы басты мақсат – ежелгі Қазақстан жеріндегі әлемге әйгілі гүлдің ататегі мен туыстары жайлы ақпаратты, Қазақстан қызғалдақтары жайлы суретті мәліметтерді кең көлемде оқырман қауымға жеткізу.

Басылым Қазақстан Республикасы Үкіметі, Жалпы Экологиялық Қор мен Қазақстандағы БҰҰ Даму Бағдарламасының «Қазақстандағы тау агробиотүрлілігін in-situ сақтау» жобасы көлемінде Қазақстандағы Нидерланды Корольдік Елшілігі мен «Алматыкітап баспасы» ЖШС-нің қолдауымен дайындалды.

Введение

«Тюльпан, равный розе...»

Омар Хайям

Эти слова персидского поэта вовсе не являются преувеличением. По разнообразию окраски и формы цветка тюльпан не имеет себе равных среди декоративных растений. Тюльпаны в числе первых появляются в природе, возвещая о наступлении весны. Они по праву считаются одним из лучших украшений весенних цветников: среди нежной зелени яркие головки тюльпанов смотрятся особенно нарядно и выразительно.

Существует много версий происхождения названия тюльпана. Самая распространенная из них гласит, что слово «тюльпан» произошло от персидского «толибан» или «долбент», означающее головной платок, «тюрбан», что объясняет сходство бутонов тюльпанов с этим восточным головным убором.

Чудесный цветок был воспет другим персидским поэтом Хафизом, который говорил, что с девственной прелестью тюльпана не могут сравниться ни нежные движения кипариса, ни даже сама роза.

Эти изящные цветы во все времена вдохновляли творческих людей, художников, поэтов. «...Второй цветок был тюльпан, ...старинный тюльпан, выросший из крови дракона, ...окраска которого говорила кубку старого вина: «Я опьяняю, не касаясь губ!» и пылающему очагу: «Я горю и не сгораю!» – так описывается тюльпан в арабских сказках «Тысяча и одна ночь».

В XIII веке поэт Мушариддин Сади так размышлял о загадке очарования тюльпана:

«Журчание прохладного ручья, и щебет птиц, и спелых фруктов плоть – в сиянии тюльпана».

Тюльпан, без сомнения, является наиболее популярной луковичной культурой во всем мире. Великолепие его цветения весной издавна поражало воображение людей, делая этот цветок предметом поклонения, обожествления, культа: его любили на Востоке, в Малой Азии и особенно в Европе, где тюльпан по праву стал считаться королем цветов. Культ тюльпана отразился и на всемогущей во все времена моде: дивные рисунки тюльпанов покрывали материи, изображения этих цветов ткались на кружевах. В Европу тюльпаны были завезены в XVI веке и сразу покорили Германию, Англию и особенно Голландию, где увлечение этим цветком получило форму национального помешательства, вошедшего в историю под названием «тюльпановой лихорадки». Именно голландским селекционерам мир обязан таким невероятным богатством современных сортов тюльпанов. Известно около 150 видов тюльпанов, произрастающих в Восточной и Средней Азии, Северной Африке и Европе. В цветоводстве распространены в основном гибридные формы.

Дикорастущие тюльпаны привлекают к себе внимание не только ученых, но и всех людей, преклоняющихся перед красотой природы. С уверенностью можно сказать, что дикорастущие тюльпаны – красивейшие среди всех видов дикорастущих травянистых растений нашей страны. Ни один цветок никогда не был предметом таких увлечений, историй и легенд, но, к сожалению, любовь к тюльпанам не спасает их от уничтожения. Их численность уменьшается под влиянием различных факторов, в том числе связанных с неконтролируемой деятельностью человека.

Казахстан является одной из основных территорий произрастания тюльпана, о чем говорят результаты археологических исследований, находок древних образцов творчества народов, проживавших здесь в разное историческое время. На сегодняшний день в Казахстане насчитывается 36 видов тюльпанов, различающихся по размеру растения, форме и окраске цветка, другим морфологическим признакам. 18 видов тюльпанов включены в Красную книгу Казахстана как редкие и находящиеся под угрозой исчезновения.

Стремление пробудить интерес местного населения к этому нежному творению природы, повсеместно организовать его эффективную охрану способствовало организации специальных общественных акций, в частности, проведению Республиканского фестиваля «Қызғалдақтың Отаны – Қазақстан» («Родина тюльпанов – Казахстан»), основными участниками которого были дети.

Целью издания настоящего альбома является желание донести сведения, в том числе и иллюстрированные, о тюльпанах Казахстана – прародителях и сородичах этого всемирно известного цветка на древней казахстанской земле, до широкого круга читателей.

Издание подготовлено в рамках совместного проекта Правительства Республики Казахстан, Глобального экологического фонда и Программы развития ООН в Казахстане «Сохранение *in-situ* горного агробιοразнообразия в Казахстане» при поддержке ТОО «Алматыкітап баспасы» и Посольства Королевства Нидерландов в Казахстане.

Introduction

“Tulip equal to rose ...”

Omar Khayyam

These words of Persian poet are not the exaggeration. Tulip has no equal among decorative plant by the variety of colours and forms. Tulips are nearly the first flowers appear in nature, announcing the beginning of spring. By right, they are the best ornament of spring flowerbeds as tulip bright caps look especially elegant and expressive against the background of fresh greenery.

There are many versions of origin of the name of a tulip. Most widespread of them says that "tulip" comes from the Persian word "toliban" or "dolbent" meaning head scarf "turban" that explains resemblance of tulip buds to oriental headwear.

Hafiz, who said that neither gentle movements of cypress nor even a rose could be compared with virgin charm of a tulip, glorified this wonderful flower.

These graceful flowers inspired creative people, artists and poets at all times. "... The second flower was a tulip... ancient tulip which arose from dragon's blood ... which colouring told a cup of old wine:" I make drunk without touching the lips! "and a flaming hearth:" I am burning but never burnt! "- so the tulip is described in Arabian Tales "Thousand and one night".

In 13th century, the poet Muhridin Sadi thought about the mystery of tulip's charm: "Murmur of cold stream, twitter of birds, and ripe fruit flesh – all in radiance of a tulip".

Undoubtedly, tulip is favourite and most popular bulbous culture all over the world. Long since a magnificence of its flowering in early spring amazed imagination of people, making this flower a subject of worship, deification and cult: tulips are one of the most admired and beloved flowers in the east, in Asia Minor and, especially in Europe where the tulip by right began to be considered as the king of blooms. The tulip cult greatly influenced on all-powerful fashion: marvellous pictures of tulips appeared on fabric and handmade lace. Tulips appeared in Europe in XVI century and at once have conquered Germany, England and especially Holland where this hobby reached the extent of national madness, which became a history under the name of "Tulip fever". The world is obliged to Dutch selectors for such improbable variety of modern species of tulips. There are about 150 species of tulips growing in East and Central Asia, North Africa and Europe. However, hybrid forms are widely extended in floriculture.

Wild-growing tulips attracted and continue to attract attention not only of scientists but also of all people who love and admire the beauty of nature. It is safe to say that wild-growing tulips are the most beautiful among all species of wild grassy plants of our country. None of the flowers was a subject of such hobbies, histories and legends. However, unfortunately, love to tulips does not protect them from destruction. Their number decreases under the influence of various factors, including factors connected with uncontrolled human activity.

Kazakhstan is one of the important territories of tulip habitat that can be testified by results of archaeological researches, finds of ancient handmade articles of people who lived here during different historical periods. There are 36 species of tulips in Kazakhstan to date, which differ in size, form and colour of flower and in other morphological characters. 18 species of tulips are registered in the Red Book of Kazakhstan as rare and endangered plants.

Desire to arouse interest of local population in this gentle creation of nature, to organize its effective protection everywhere, gave the possibility to organize special public actions, in particular – organization of Republican Festival «Қызғалдақтың Отаны - Қазақстан» (Kazakhstan - Native Land of Tulips) where children were the basic participants.

